

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΥΛΟΓΛΥΠΤΙΚΗ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ

ΥΠΟ
ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΥ ΤΣΑΠΑΡΑΗ

Ἐνῶς ἡ Ἡπειρος ἔχει νὰ παρουσιάσῃ συλλογὴν μεταβυζαντινῶν ξυλογλύπτων, τὰ διασωθέντα λείψανα τῆς βυζαντινῆς ξυλογλυπτικῆς τῆς εἶναι σχεδὸν ἀνύπαρκα σήμερον. Ἀλλ' εἶναι δυνατὸν νὰ δεχθῆ τις ὅτι δὲν ἦσκειτο ἡ ξυλογλυπτικὴ εἰς τὴν Ἡπειρον κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, ὅταν ἡ μεταβυζαντινὴ παράδοσις εἰς τὸν τομέα τοῦτον εἶναι τόσον λαμπρά; Ἀσφαλῶς ὄχι. Τὴν ἀποψιν αὐτὴν ἐνισχύουν καὶ τὰ μοναδικὰ γνωστά, τοῦλάχιστον εἰς ἡμᾶς, δύο βυζαντινὰ ξυλόγλυπτα ἐκ τῆς ἐν λόγῳ περιοχῆς.

Τὸ ἐν τούτων εἶναι βημόθυρον — πρόκειται περὶ τοῦ ἀριστεροῦ θυροφύλλου μόνον—, φυλασσόμενον παλαιότερον εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Νικολάου Περάματος, παρὰ τὴν λίμνην τῶν Ἰωαννίνων, νῦν δὲ εἰς τὸ μητροπολιτικὸν μέγαρον τῆς ἡπειρωτικῆς πρωτευούσης. Τὸ ξυλόγλυπτον τοῦτο, ὕψους 1,50 μ., ἐκ ξύλου καρυδιᾶς, εὐρέθη εἰς δύο τεμάχια, συναρμολογηθέντα παρὰ τοῦ δημοσιεύσαντος αὐτὸ Ἀρ. Ζάχου¹. Ἀποτελεῖται ἐκ δύο ζωνῶν, ἀπολλῆγον ἅνω εἰς τέταρτον κύκλου. Εἰς τὴν ἅνω ζώνην, περιλαμβάνουσαν τὸ ἀνώτερον ἥμισυ τοῦ θυροφύλλου, κυριαρχεῖ ἡ παράστασις ἀγγέλου, ὅστις βαδίζει ἐκ δεξιῶν πρὸς τὰ ἀριστερά. Ὁ ἀριστερὸς ποὺς εἶναι προτεταμένος, ἡ δεξιὰ χεὶρ ὑφουῖται εἰς τὴν συνήθη χειρονομίαν τοῦ εὐλογοῦντος (τοῦ ὀμιλοῦντος κατ' ἄλλους). Φέρει ποδῆρη ἐνδυμασίαν, πτυχομένην πλουσίως, αἱ πτέρυγές του ἠρεμοῦν, τὸ δὲ πρόσωπον εἶναι γλυκὺ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ περιβάλλοντος αὐτὸ φωτοστεφάνου. Ἡ μορφή ἐτέθη ὑποκάτω εἴδους τινὸς κιβωρίου, στηριζομένου ἐπὶ διδύμων κιονίσκων, φερόντων κόμβους περὶ τὸ μέσον. Ἐνωθεν τοῦ ἀγγέλου, ὑπὲρ τὸ κιβώριον, διακρίνεται ἀνάγλυφος μορφή προφήτου ἐπὶ μεταλλίου (Δαβὶδ ἢ Σολομών).

Εἰς τὴν κάτω ζώνην, κάτωθεν ὡσαύτως κιβωρίου, προβάλλει ὀλόσωμος ἀνδρική μορφή εἰς στάσιν ἀρχαίου ρήτορος, ἥτις ὑπὸ τοῦ Ζάχου ἐταυτίσθη πρὸς τὸν Ἀπόστολον Πέτρον. Φέρει ὁμοίως ποδῆρη ἐνδυμασίαν—χιτῶνα καὶ ἱμάτιον—συγκρατουμένην διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρός, ἐνῶς ἡ δεξιὰ εὐρίσκειται πρὸ

1. Ἀ ρ ι σ τ. Ζ ά χ ο υ, Βυζαντινὸν ἐν Ἡπειρῷ βημόθυρον, Ἡπειρωτικὰ Χρονικά 1928, σ. 220-222.

τοῦ στήθους. Ὁ κορμὸς εἶναι κατ' ἐνώπιον, ἡ δὲ κεφαλὴ, περιβαλλομένη ὡσαύτως ὑπὸ φωτοστεφάνου, ἔχει τὴν γνωστὴν κλίσιν $3/4$ πρὸς τὰ ἀριστερά.

Τὸ βᾶθος, ἐφ' οὗ αἱ παραστάσεις, εἶναι διάτρητον ἐξ ὀπῶν τετραγώνων καὶ ρομβοειδῶν. Τὸ βημόθυρον φέρει περιμετρικῶς πλαίσιον, ἔχον μορφὴν πλέγματος κατὰ τὰς δύο παραλλήλους, κατακορύφους, πλευράς, ἑλικοειδοῦς δὲ βλαστοῦ κατὰ τὸ ἀνώτερον καμπύλον τμήμα.

Ἡ ποιότης τῆς ἐργασίας φαίνεται πολὺ καλὴ, τὸ δὲ ἀνάγλυφον πρέπει νὰ εἶναι σχετικῶς ἔξερρον².

Εἰς τὸ περιγραφέν βημόθυρον εἴχομεν ἀσφαλῶς ἄνω παράστασιν Εὐαγγελισμοῦ, ἐπὶ τοῦ ἐλλείποντος δὲ θυροφύλλου θὰ πρέπει νὰ ἴστατο εἰς ἀνάλογον στάσιν ἡ Παναγία, ὀρθία, δεχομένη τὸ μήνυμα τοῦ ἀγγέλου καὶ κάτω νεύουσα τὴν κεφαλὴν εἰς ἐνδειξιν ὑποταγῆς κατὰ τὸ αἰδοῦ ἡ δοῦλη Κυρίου· γένοιτό μοι κατὰ τὸ ρῆμα σοῦ»³. Πρόκειται ἄρα περὶ τῆς συνήθους παραστάσεως τῶν βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν βημοθύρων.

Εἰδικώτερον ὁ τρόπος ἀποδόσεως τοῦ ἀγγέλου, εἰκονιζομένου ἐν συστολῇ, ἀλλὰ μὲ μεγαλοπρέπειαν, ἐντυπωσιάζει ἰδιαιτέρως. Ἄλλ' ὅ,τι δὲν δύναται ν' ἀρνηθῇ κανεὶς εἶναι ἡ περισσότερον κλασικίζουσα, ἐν τῇ εὐρείᾳ ἐννοίᾳ τοῦ ὄρου, ἀπόδοσις τοῦ Πέτρου, ἀν ὄντως περὶ αὐτοῦ πρόκειται⁴, εἰς τὸ κατώτερον ἡμισυ τοῦ θυροφύλλου. Ἄν καὶ οἱ ἀνατομικαὶ λεπτομέρειαι δὲν φαίνονται ἰδιαιτέρως ἀκριβεῖς, ὁ καλλιτέχνης ἀπέδωκε τὸ σῶμα μὲ ἱκανὴν πλαστικότητα, ἡ δὲ κεφαλὴ, μεγαλυτέρα τῆς τοῦ ἀγγέλου, ἀνταποκρίνεται πληρέστερον εἰς τὸ μυῶδες καὶ ἰσχυρὸν σῶμα, ὡς διαφαίνεται τοῦτο ὑπὸ τὰ ἐνδύματα. Θὰ ἡδύνατό τις νὰ ὑποψιασθῇ ἀκόμη καὶ διαφόρους χεῖρας δι' ἐκάστην τῶν δύο ἀναγλύφων μορφῶν τοῦ βημοθύρου.

Εἰς τὸ ἀντίστοιχον πρὸς τὸν Πέτρον τμήμα, ἐπὶ τοῦ ἐτέρου θυροφύλλου, τοῦ μὴ διασωθέντος, πρέπει νὰ δεχθῶμεν τὴν ὑπαρξίν ἀναλόγου τινὸς παραστάσεως. Ὁ Ζάχος φρονεῖ ὅτι ἐκεῖ θὰ παρίστατο ὁ Ἀπόστολος Παῦλος⁵.

Τὸ βημόθυρον τοῦ Περάματος ἐχρονολογήθη ἤδη ὑπὸ τοῦ Ζάχου εἰς τὸ τέλος τοῦ ΙΓ' καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΔ' αἰ.⁶ Εἰς τὴν αὐτὴν περίπου ἐποχὴν

2. Τὸ ξυλόγλυπτον δὲν εἶναι δυστυχῶς προσιτὸν εἰσέτι εἰς ἐπισκέπτας.

3. Εὐαγ. Λουκᾶς, κεφ. α', 38.

4. Εἶναι ἀξιόσημειώτων ὅτι ἐκ τοῦ πλήθους τῶν γνωστῶν μας μεταβυζαντινῶν βημοθύρων τῆς Ἡπείρου μόνον ἐπὶ ἐνός, ἤτοι ἐπ' ἐκείνου τοῦ δεξιοῦ παραπορτίου τοῦ τέμπλου τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπους Πρεβέζης, συννητήσαμεν παραστάσεις τῶν δύο κορυφαίων Ἀποστόλων, τοῦ Πέτρου ἀριστερά, τοῦ Παύλου δεξιά.

5. Ἀριστ. Ζάχου, ἔ.ἀ., σ. 221.

6. Ἀριστ. Ζάχου, ἔ.ἀ., σ. 222.

τοποθετοῦν αὐτὸ ὁ Γ. Σωτηρίου (IB'-ID' αἰ.)⁷ καὶ ἡ Ἀγγελικὴ Χατζημιχάλη⁸, ἀκολουθοῦσα προφανῶς τὸν τελευταῖον. Ἀξίζει πάντως νὰ τονισθῆ ὅτι ἡ ἠπλία καὶ εὐγενικὴ στάσις τοῦ ἀγγέλου — συνεσταλμένου ἀγγέλου, ὡς ἀποκαλεῖται — ἀποτελεῖ γνῶρισμα τῆς εἰκονογραφίας τοῦ Εὐαγγελισμοῦ ἀπὸ τοῦ IA αἰ. καὶ ἐντεῦθεν, εἶναι δὲ ἀντίθετος πρὸς τὴν ὀρμητικὴν κίνησιν, ἣτις χαρακτηρίζει τοὺς ἀγγέλους τῶν Εὐαγγελισμῶν τῶν παλαιολογείων χρόνων⁹. Τοῦτο βεβαίως δὲν ἀποκλείει περιορισμένην ἐπιβίωσιν τοῦ παλαιότερου τύπου τοῦ συνεσταλμένου ἀγγέλου καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Παλαιολόγων. Ἄξιον μνείας ὅτι καὶ ἐπὶ βημοθύρου τοῦ Μουσείου Βελιγραδίου¹⁰, ἀναγομένου ὁμοίως εἰς τὸν ID' αἰ., ἡ κυριαρχοῦσα, μόνη ἡμῶς ἐκεῖ, παράστασις τοῦ Εὐαγγελισμοῦ παρουσιάζει, τοῦλάχιστον ὡς πρὸς τὸν ἄγγελον, ἰκανὴν ὁμοίωτητά. Μόνον ὅτι ἐκεῖ κρατεῖ οὗτος ἐπὶ πλέον ράβδον. Ἀλλὰ καὶ τὸ μερικῶς σφζόμενον πλαίσιον-πλέγμα, τὸ περιβάλλον καὶ ἐπὶ τοῦ βημοθύρου τοῦ Βελιγραδίου τὴν παράστασιν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, ὁμοιάζει πῶς πρὸς τὸ ἀντίστοιχον κόσμημα τοῦ ἡμετέρου βημοθύρου.

Κοσμήματα-πλέγματα διαφόρων μορφῶν διακρίνονται περαιτέρω καὶ ἐπὶ τῶν κάτωθι βυζαντινῶν ξυλογλύπτων: α) ἐπὶ τεμαχίου, προερχομένου ἴσως ἐκ ξυλίνου τέμπλου — ἐπιστυλίου; — τοῦ ναῖσκου τῆς Μεταμορφώσεως, περιοχῆς Μ. Πρέσπας, χρονολογουμένου ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Σ. Πελεκανίδου εἰς τὸν II' αἰ.¹¹, β) ἐπὶ τεμαχίου, ὡσαύτως θεωρηθέντος ὡς προερχομένου ἐκ τέμπλου, ἐκ τῆς περιοχῆς PEC, ἀναγομένου ὑπὸ τῆς Μ. Κορονίε-Ljubinkovic εἰς τὸν ID' αἰ.¹² καὶ γ) ἐπὶ τοῦ ξυλογλύπτου τέμπλου — ἂν ὄντως πρόκειται περὶ τέμπλου — ἐκ Mali Grad Πρέσπας, τοῦ ἔτους 1369¹³.

Τέλος ἄς σημειωθῆ ὅτι καὶ οἱ δίδυμοι κιονίσκοι μὲ τοὺς κόμβους περὶ τὸ μέσον, οἱ ὑποβαστάζοντες τὸ κιβώριον, τὸ ἐπιστέφον ἐκάστην τῶν μορφῶν τοῦ βημοθύρου τῶν Ἰωαννίνων, ἀποτελοῦν μᾶλλον ἀπομιμήσεις συγχρόνων, ἢ καὶ παλαιότερων, μαρμαρίνων προτύπων. Τοιοῦτοι κιονίσκοι ἐχρησιμοποιοῦντο εὐρέως ἀπὸ τοῦ IB' αἰ. καὶ ἐντεῦθεν¹⁴.

7. Γ. Σωτηρίου, *La Sculpture sur bois dans l' Art Byzantin*, Mélanges Charles Diehl, Paris 1930, σ. 177.

8. Ἀγγελικῆς Χατζημιχάλη, *La Sculpture sur bois*, Athènes 1950, σ. 6.

9. Βλέπε Γ. Σωτηρίου, ἔ.δ., σ. 176 καὶ Ἀνδρ. Ξυγγοπούλου, *Βημόθυρον Κρητικῆς Τέχνης εἰς Θεσσ/νίκην, Μακεδονικὰ Γ'*, 1953-1965, σ. 118-119.

10. Ἀπεικόνισιν τοῦ βημοθύρου βλέπε ἐν Μ. Κορονίε-Ljubinkovic, *La Sculpture sur bois*, κ.λπ., πίν. IVc καὶ Vb.

11. Στυλ. Πελεκανίδης, *Τὰ βυζαντινὰ καὶ μεταβυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Πρέσπας*, Θεσσ/νίκη 1960, σ. 129-131 καὶ πίν. L2.

12. Μ. Κορονίε-Ljubinkovic, ἔ.δ., σ. 144, πίν. 11/D, E καὶ IV/A, B.

13. Γ. Σωτηρίου, ἔ.δ., σ. 173-174, εἰκ. 1.

14. Ἀ. Ὀρλάνδου, *Τὰ βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Ἄρτης*, ABME 2, 1936, σ. 22.

“Ολα συνηγοροῦν δι’ ἀσφαλῆ ἐντὸς τῆς τελευταίας βυζαντινῆς περιόδου χρονολόγησιν τοῦ βημοθύρου τοῦ Περάματος, ἀποτελοῦντος ἀληθῶς ἕξοχον δεῦγμα βυζαντινοῦ ἡπειρωτικοῦ ξυλογλύπτου, ἐὰν βεβαίως δὲν πρόκειται περὶ ἔργου εἰσαχθέντος εἰς Ἡπειρον ἐξ ἄλλης περιοχῆς.

Δυστυχῶς δὲν ἔχομεν, περισωθέντα ἐν Ἡπείρῳ, παρόμοια ἔργα, πρὸς τὰ ὁποῖα συγκρίνοντες τὸ ἡμέτερον ξυλόγλυπτον νὰ δυνηθῶμεν ν’ ἀποφανθῶμεν μὲ μεγαλυτέραν βεβαιότητα περὶ τῆς ἡπειρωτικῆς ἢ μὴ προελεύσεώς του. Γνωρίζομεν ὅμως βυζαντινὰ μαρμάρινα γλυπτὰ τῆς περιοχῆς Ἄρτης, ἢ πρὸς τὰ ὁποῖα σύγκρισις εἶναι πολλαπλῶς χρήσιμος.

Οὗτα δυνατότητα συγκρίσεως, ἰδίᾳ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς ὀλοσώμους μορφὰς τοῦ ἐξεταζομένου βημοθύρου, παρέχουν κατ’ ἀρχὰς αἱ ἔξεργοι, ἐπὶ μαρμαρίνου ἐπιστυλίου τῆς μονῆς Βλαχερνῶν Ἄρτης, μορφαί, αἱ παριστάνοσαι ἐν προτομῇ τὴν Παναγίαν δεομένην ἐν μέσῳ δύο ἀγγέλων¹⁵. Σφάζεται μόνον ὁ εἷς τούτων, εἰκονιζόμενος εἰς στάσιν λίαν εὐγενικὴν — δέεται πρὸς τὴν Θεοτόκον —, μὲ ἡρεμούσας τὰς πτέρυγας, τὸ δὲ πρόσωπον κανονικὸν καὶ χαριέν. Ἡ γενικώτερα πράγματι ἐμφάνισις τοῦ ἐν λόγῳ ἀγγέλου ἐπὶ τοῦ μαρμαρίνου ἐπιστυλίου τῶν Βλαχερνῶν, καίτοι περισσότερον ἐκτύπου ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς μορφὰς τοῦ ἡμετέρου βημοθύρου, ὑπενθυμίζει ἀρκούντως τὰς τελευταίας. Ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ ἐν λόγῳ μαρμαρίνον γλυπτὸν τῆς Ἄρτης διευτυπώθη ἡ γνώμη ὅτι πιθανὸν ν’ ἀποτελῆ ἔργον φιλοτεχνηθὲν ὑπὸ τεχνιτῶν ἐλθόντων ἐκ Κων/λεως¹⁶. Σημασίαν πάντως ἔχει ὅτι διαπιστοῦνται ἐν Ἡπείρῳ στεναὶ σχέσεις, κατὰ τὸ γενικώτερον ὕφος, μεταξὺ ξυλογλυπτικῆς καὶ τῆς συγχρόνου τῆς λιθογλυπτικῆς.

Τὰς ὡς ἄνω σχέσεις ἐπιβεβαιοῦν καὶ ἕτερα βυζαντινὰ μαρμάρινα γλυπτὰ ἐκ τῆς ἰδίας πάντοτε περιοχῆς τῆς Ἄρτης. Ταῦτα εἶναι: α) Τεμάχιον πλακός, ἐφ’ οὗ εἰκονίζεται τμημα δεομένης μορφῆς¹⁷. β) Πλάξ ἐκ τοῦ τάφου τῆς Ἀγίας Θεοδώρας μὲ παραστάσεις τῶν δεσποτῶν Θεοδώρας καὶ Μιχαὴλ Β’ ἢ Νικηφόρου, ἐν μέσῳ δύο ἀγγέλων¹⁸. Τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῶν τελευταίων — ἐπιμέλεια ἐκτελέσεως, κομψότης, φυσικότης — ἀνακαλοῦν εἰς τὴν μνήμην τοῦ μελετητοῦ τὰ ἀνάλογα περίπου γνωρίσματα τοῦ ἀγγέλου τοῦ βημοθύρου τοῦ Περάματος. Μόνον ἡ τεχνικὴ ἐδῶ διαφέρει, οὕσα ἐπίπεδος. γ) Δύο κιονόκρανα, ἐπίσης ἐκ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀγίας Θεοδώρας¹⁹, ἐφ’ ὧν ἐλα-

15. Ἄ. Ὁρλάνδου, ἔ.ἀ., σ. 24, εἰκ. 19· σ. 25, εἰκ. 20· σ. 26, εἰκ. 21. Βλέπε καὶ Jovanika Maksimovic, La Sculpture Byzantine du XIII siècle en L’ Art Byzantin du XIII siècle, Symposium de Sopocani, Beograd 1967, σ. 23-34, εἰκ. 2.

16. Ἄ. Ὁρλάνδου, ἔ.ἀ., σ. 27.

17. Ἄ. Ἀρλάνδου, ἔ.ἀ., σ. 40-41, εἰκ. 39.

18. Ἄ. Ὁρλάνδου, ἔ.ἀ., σ. 105-115, εἰκ. 1 ἐν σελ. 105 καὶ εἰκ. 3 καὶ 4. Βλέπε καὶ Jovanika Maksimovic, ἔ.ἀ., εἰκ. 1 ἐν σελ. 23.

19. Ἄ. Ὁρλάνδου, ἔ.ἀ., σ. 98-99, εἰκ. 8 καὶ 9.

ξεύθησαν ἐπὶ ὀρθογωνίων πινάκων, ὡς φορηταί περίπου εἰκόνες, ἀνὰ μία δόσωμος ἀνδρική μορφή, ὑπενθυμίζουσα καὶ πάλιν, παρὰ τὰς ὑπαρχούσας βεβαίως διαφορὰς — αἱ μορφαὶ τῶν κιονοκράνων φαίνονται περισσότερο ὀγκώδεις καὶ βραχεῖαι ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς τοῦ ὑπ' ὕψει ξυλογλύπτου, αἵτινες εἶναι μᾶλλον ραδιναί —, τὴν παράστασιν τοῦ κατωτέρου τμήματος τοῦ ἀπασχολοῦντος ἡμᾶς βημοθύρου. Τὸ ἀνάγλυφον εἶναι καὶ ἐδῶ σχετικῶς ἔξεργον.

Τὰ ἀνωτέρω, ἀν καὶ δὲν ἀποδεικνύουν ἀδιαφιλονίκητον τὴν ἠπειρωτικὴν προέλευσιν τοῦ βημοθύρου τοῦ Παράματος, στηρίζουν ἐν τούτοις ἱκανοποιητικῶς τὴν γνώμην ἐκείνων, οἵτινες ἐθεώρησαν αὐτὸ ὡς ἠπειρωτικὸν ἔργον²⁰. Ἀλλὰ καὶ ὀμιλοῦν εὐγλώττως περὶ τῶν στενῶν δεσμῶν μεταξύ τῆς τέχνης τῶν Ἡπειρωτῶν μαρμαραρίων καὶ ἐκείνης τῶν συμπατριωτῶν των ξυλογλυπτῶν κατὰ τὴν τελευταίαν βυζαντινὴν περίοδον.

Τὸ ἕτερον ἠπειρωτικὸν βυζαντινὸν ξυλόγλυπτον ἦτο ἡ θύρα τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας Βελλᾶς — Κόκκινη Ἐκκλησιὰ — Δροσοπηγῆς (πρῶην Βουλγαρέλι)²¹, καταστραφεῖσα δυστυχῶς ἐκ πυρκαϊᾶς, κατὰ τὰς διηγήσεις τῶν σημερινῶν κατοίκων τοῦ χωρίου, ἐπὶ γερμανικῆς κατοχῆς.

Ἡ ὡς ἂν θύρα, ἐκ ξύλου ἐπίσης καρυδιᾶς, ἐκλείει τὴν μεταξύ νάρθηκος καὶ κυρίως ναοῦ πύλην, ἀποκοπεῖσα προχειρῶς πως καὶ προσαρμοσθεῖσα εἰς τὴν θέσιν αὐτήν. Εὐλογον ὅθεν τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ θύρα προήρχετο ἐξ ἄλλου μνημεῖου, ἐνθα ἐκλείει μάλιστα μεγαλύτερον ἀνοιγμα. Δυστυχῶς ἡ δημοσιευθεῖσα φωτογραφία τοῦ ξυλογλύπτου δὲν προσφέρεται διὰ λεπτομερεστέραν περιγραφὴν ἐκείνης, ἣν μᾶς παρέδωκεν ὁ καθηγητῆς καὶ ἀκαδημαϊκὸς κ. Ἀναστ. Ὀρλάνδος²².

Ἡ ἐπιφάνεια τῆς θύρας διηρεῖτο καθ' ὕψος εἰς τρεῖς, ἀνισοῦψεῖς πρὸς ἀλλήλας, ζώνας, χωριζομένας μεταξύ των διὰ ταινιῶν-πλεγμάτων. Τὴν κατωτέραν ἐκ τούτων ἐκόσμου κύκλοι, συναπτόμενοι πρὸς ἀλλήλους — ὡς συριακοὶ δίσκοι —, περικλείοντες ζῶα εἰς διαφόρους στάσεις, πλέγματα κ.ἄ. Εἰς τὰ πέριξ τῶν δίσκων κενὰ εἴχομεν φυτικὰ διακοσμητικὰ. Ἡ ἀμέσως ἀνωτέρα ζώνη ἐκαλύπτετο ἐξ ὀλοκλήρου ὑπὸ εἶδους τινὸς ἀλυσσομόρφου πλέγματος. Ἐν τῇ τρίτῃ τέλος, ἂνω, ζώνῃ ἐγλύφθησαν δύο μεγάλοι σταυροὶ — ἀνὰ εἷς ἐφ' ἐκάστου θυροφύλλου —, ἀποτελεσθέντες ὡσαύτως ἐκ ταινιῶν-πλεγμάτων. Τὰ μεταξύ τῶν κεραιῶν τῶν σταυρῶν ἀπομένοντα ὀρθογώνια κενὰ ἐκοσμοῦντο καὶ πάλιν διὰ συναπτομένων κύκλων, πληρουμένων ὑπὸ ροδάκων, ἐξακτίνων ἀστέρων κ.ἄ. Οἱ τέσσαρες ἀνώτατοι κύκλοι ἔφερον τὰ μονογράμματα

20. Ὡς ἠπειρωτικὸν ἔργον ἐδέχθησαν αὐτὸ, ἐκτὸς τοῦ Ἀριστεύου, ὁ Γ. Σωτηρίου, ἔ.ἄ., σ. 177 καὶ ἡ Ἀγγ. Χατζημιχάλη, ἔ.ἄ., σ. 6.

21. Ἀ. Ὀρλάνδου, Μνημεῖα τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου, Ἡπειρωτικὰ Χρονικά, 1927, εἰκ. 5, ἐναντι σελ. 157.

22. Ἀ. Ὀρλάνδου, ἔ.ἄ., σ. 156.

ICX||NK (Ἰησοῦς Χριστὸς Νικᾶ) καὶ ΦΧ||ΦΠ (Φῶς Χριστοῦ Φαίνει Πᾶσι). Τὸ ἀνάγλυφον φαίνεται ὅτι ἦτο λίαν χαμηλόν, ἢ ὅλη ἐργασία δέ, μὲ τὸν λεπτότατον διάκοσμον, ἀρκούντως ἐπιμελής.

Ἡ θύρα τοῦ Βουλγαρελλίου ἀνάγεται εἰς τοὺς περὶ τὸ 1281 χρόνους²³, θεωρεῖται δὲ σύγχρονος περίπου πρὸς τὴν ἐπίσης ὀνομαστὴν βυζαντινὴν ξυλόγλυπτον θύραν τῆς μονῆς Ὀλυμπιώτισσης, παρὰ τὴν Ἐλασσόνα, ἔργον τοῦ 1296 (ἢ τοῦ 1305)²⁴. Ἀξιοσημείωτον ὅτι καὶ διὰ τὸ τελευταῖον τοῦτο ξυλόγλυπτον ἐλέχθη ὅτι ἴσως νὰ εἶναι ἡπειρωτικὸν ἔργον²⁵.

Καὶ ἡ θύρα τῆς Ὀλυμπιώτισσης διαιρεῖται εἰς τρεῖς καθ' ὕψος ζώνας, κοσμουμένας ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπὸ ποικιλομόρφων πλεγμάτων. Ἄλλ' ὁ διάκοσμός της, ἐν σχέσει πρὸς ἐκεῖνον τῆς ἡμετέρας θύρας, εἶναι ἀπλούστερος, τὰ διακοσμητικὰ της ἀδρότερα — οἱ συναπτόμενοι πρὸς ἀλλήλους κύκλοι εἶναι καὶ ἐδῶ παρόντες —, τὸ ἀνάγλυφον ὅχι τόσο χαμηλόν.

Συγκρίνοντες τέλος τὴν θύραν τῆς Παναγίας Βελλᾶς πρὸς ἑτέρας τινὰς βυζαντινὰς διασωθείσας θύρας, ὡς εἶναι π.χ. ἐκείνη τοῦ Ἀγίου Νικολάου Ἀχρίδος (IB'-II' αἰ.)²⁶, ἢ τῆς μονῆς Rila (τοῦ ΙΔ' αἰ.)²⁷, ὡς ἐπίσης αἰ εἰς τὸ μεταίχμιον μεταξύ βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς τέχνης ἀνήκουσαι δύο θύραι τῆς μονῆς Sleptscha (τοῦ ΙΕ' αἰ.)²⁸ διαπιστώνομεν καὶ ἐν προκειμένῳ ἱκανὰ σημεῖα ἐπαφῆς μεταξύ των. Τοῦτο κυρίως ἀφορᾷ εἰς τὸν διάκοσμον, καθ' ὅσον καὶ ἐπὶ τῶν ὡς ἄνω ἔργων βασικὸν διακοσμητικὸν θέμα εἶναι τὰ ποικιλόμορφα πάντοτε πλέγματα, ἐν μέσῳ τῶν ὁποίων ἀπαντῶνται παραστάσεις, ἐν μικρᾷ κλίμακι, ζώων, ἀγίων κ.ἄ. Ἐπὶ τῆς θύρας τῆς Ἀχρίδος κυριαρχοῦν βεβαίως αἱ παραστάσεις ζώων καὶ πολεμιστῶν ἀγίων, ἀλλ' ἀνευρίσκονται ἐπ' αὐτῆς, ἐν περιωρισμένῃ χρήσει, καὶ πλέγματα.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν σύγκρισιν, κυρίως ἀπὸ ἀπόψεως διακόσμου, τῆς ἡμετέρας θύρας πρὸς σύγχρονα μαρμάρινα γλυπτὰ τῆς Ἠπείρου, εὐρίσκομεν ὄντως καὶ πάλιν ἱκανὰς ἀναλογίας. Οὕτω σταυροὶ ἐκ πλέγματος ἀποτελεσθέντες, ὡς ἐκεῖνοι ἐπὶ τῆς ἀνωτέρας ζώνης τῆς θύρας τοῦ Βουλγαρελλίου,

23. Ἄ. Ὀρλάνδου, ἔ.ἄ., σ. 159 καὶ 164-167. Πρβλ. Γ. Σωτηρίου, ἔ.ἄ., σ. 173.

24. Γ. Σωτηρίου, Βυζαντινὰ Μνημεῖα Θεσσαλίας ΙΓ'-ΙΔ' αἰ., ΕΕΒΣ Δ', σ. 327-331, εἰκ. 11. Βλέπε καὶ Βαγγέλη Σκουβαρᾶ, Ὀλυμπιώτισσα, Ἀθῆναι 1967, πίν. IV καὶ εἰκ. 15-18.

25. Ἀγγ. Χατζημιχάλη, ἔ.ἄ., σ. 6.

26. B. Filow, Die Altbulgarische Kunst, Bern 1919, πίν. XXXIV. Βλέπε καὶ M. Corovic-Ljubinkovic, ἔ.ἄ., πίν. X/A, ἔθνα ὅμως τὸ ξυλόγλυπτον χρονολογεῖται εἰς τὰ μέσα τοῦ ΙΔ' αἰ.

27. B. Filow, ἔ.ἄ., πίν. XXXV.

28. B. Filow, ἔ.ἄ., πίν. XXXVI, XXXVII καὶ M. Corovic-Ljubinkovic, ἔ.ἄ., πίν. XIX A, B καὶ XX-XXVI. Ἡ τελευταία καταβιβάζει καὶ πάλιν τὰ δύο ξυλόγλυπτα εἰς τὸν ΙΣΤ' αἰ.

συναντῶνται ἐπὶ γλυπτῶν τῆς Ἄρτης²⁹. Ἐπὶ ἄλλων γλυπτῶν ἐκ τῆς ἰδίας περιοχῆς εὐρίσκομεν τοὺς γνωστούς μας συναπτομένους πρὸς ἀλλήλους κύκλους, ἐσωκλείοντας σταυρούς, ὡς ἐπίσης ἐτέρους μικροτέρους ἀνεξαρτήτους κύκλους, περιέχοντας ἐξακτίνους ἀστέρας, πυροστροβίλους κ.ἄ.³⁰

Τὰ παρουσιασθέντα ἀνωτέρω δύο ἡπειρωτικὰ βυζαντινὰ ξυλόγλυπτα, καίτοι ἀνεπαρκῆ, ἐπιτρέπουν ἐν τούτοις εἰς τὸν ἐρευνητὴν νὰ σχηματίσῃ γνώμην τινὰ περὶ τῆς ἐν Ἡπείρῳ βυζαντινῆς ξυλογλυπτικῆς.

Ὅ,τι κυρίως πρέπει νὰ τονισθῇ εἶναι αἱ, ὑπὸ γενικωτέρας ἀπόψεως, ὑφιστάμεναι σχέσεις μεταξύ ξυλίνων καὶ μαρμαρίνων γλυπτῶν τῆς τελευταίας βυζαντινῆς περιόδου ἐν Ἡπείρῳ. Ποῖοι ἐπηρεάζονται ἀπὸ τοὺς ἄλλους, οἱ ξυλογλύπται ἀντιγράφουν τοὺς μαρμαραρίους ἢ τὸ ἀντίθετον συνέβη; Τὸ εἶδος τοῦ προτιμωμένου πάντως ἀναγλύφου —χαμηλὸν ἢ ὀλίγον ἔκτυπον— καὶ τὰ συναντώμενα ἐνίοτε θέματα, ὡς εἶναι π.χ. οἱ δίδυμοι κιονίσκοι ὑποβαστάζοντες κιβώρια, ἐνισχύουν τὴν γνώμην ὅτι οἱ ξυλογλύπται, τοῦλάχιστον διὰ τὴν ὑπ' ὄψιν ἐποχὴν, εἰργάσθησαν μᾶλλον ὑπὸ τὴν σκιάν καὶ ἐπιρροὴν τῶν λιθογλυπτικῶν ἐργαστηρίων τῆς περιοχῆς.

Ἄλλὰ καὶ ἐξ ἄλλης ἀπόψεως εἶναι ἰδιαιτέρως σημαντικὰ τὰ ἐξετασθέντα ἀνωτέρω ξυλόγλυπτα. Διότι δεικνύουν, νομίζομεν, τὸν χῶρον ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐνωρίτατα ἀνεπτύχθη ἡ τέχνη αὕτη. Οὕτε δὲ θὰ πρέπει νὰ θεωρηθῇ τυχαῖον τὸ γεγονός ὅτι δύο ἐκ τῶν πλέον σημαντικῶν, διασωθέντων ἐν ἑλληνικαῖς περιοχαῖς, βυζαντινῶν ξυλογλύπτων, προέρχονται ἐκ τῆς Ἡπείρου. Εὐλόγος ὅθεν ἡ ὑπόθεσις ὅτι ἐξέχον κέντρον ξυλογλυπτικῆς, παρὰ τὸ πλευρὸν βεβαίως ἄλλων, θὰ ἦτο καὶ κατὰ τοὺς τελευταίους βυζαντινοὺς χρόνους ἡ Ἡπειρος, μάλιστα δὲ ἡ Ἄρτα καὶ τὰ Ἰωάννινα.

29. Ἄ. Ὁ ρ λ ἄ ν δ ο υ, Τὰ βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Ἄρτης, ABME, 2, 1936, εἰκ. 26 ἐν σελ. 31, εἰκ. 28 ἐν σελ. 33 καὶ εἰκ. 12 ἐν σελ. 166.

30. Ἄ. Ὁ ρ λ ἄ ν δ ο υ, ἔ. ἀ., εἰκ. 29 ἐν σελ. 34 καὶ εἰκ. 9-11 ἐν σελ. 164-165.